

VOLKSKUNDE EN GROOT-GERMAANSE CULTUURPOLITIEK IN VLAANDEREN, 1934-1944¹

BJÖRN RZOSKA & BARBARA HENKES *

OPVATTINGEN OVER CULTURELE VERWANTSCHAP TUSSEN DUITSLAND, NEDERLAND EN VLAANDEREN BESTONDEN AL LANG VOOR HET NATIONAAL-SOCIALISME. ZIJ VORMDEN EEN BASIS VOOR INTERNATIONALE WETENSCHAPPELIJKE UITWISSELING, ZONDER DAT DIT EVENWEL MET EEN STREVEN NAAR STAATKUNDIGE EENHEID GEPAARD HOEFDE TE GAAN. DAT GOLD BIJ UITSTEK VOOR HET TERREIN VAN DE VOLKSKUNDE, WAAR NOTIES OVER HET 'VOLKSEIGENE', HET 'STAMVERWANTE' EN DE 'OER-GERMAANSE HERKOMST' ALS VANZELFSPREKEND OPGELD DEDEN EN DEEL UITMAAKTEN VAN HET WETENSCHAPPELIJKE VERTOOG. NA 1933 WERDEN DEZE NOTIES EN CONTACTEN DOOR DE NATIONAAL-SOCIALISTEN GEBRUIKT OM HUN STREVEN NAAR EEN GROOT-GERMAANS RIJK INGANG TE DOEN VINDEN IN NOORD-WEST EUROPA.

In 1998 verscheen een geactualiseerde versie van de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. De Leuvense hoogleraar Stefaan Top wijst in het lemma 'volkskunde', dat overigens bijna volledig aan de 19de eeuw is gewijd, op de bezwarende periode die de Tweede Wereldoorlog voor de discipline is geweest. Hij heeft het daarbij over een "propaganda voor zuivere cultuurvormen [die] de heem- en volkskunde als het ware besmet hebben"². Het hier gehanteerde beeld van een ernstige discipline die als het ware 'ziek' wordt gemaakt door invloeden van buitenaf, is niet nieuw. Het sluit aan bij de naoorlogse idee van het naast elkaar bestaan van een foute of propagandistische en een niet-foute of wetenschappelijke volkskunde gedurende de periode van het nationaal-socialisme. Deze *Mythos der zwei Volkskunden* was toen al overtuigend ter discussie gesteld door met name James Dow en Hannjost Lixfeld in hun *The Nazification of an Academic Discipline. Folklore in the Third Reich*³. Door vast te houden aan deze tweedeling tussen een eigenlijke en oneigenlijke volkskunde kon de wetenschappelijke integriteit van de discipline behouden blijven. De verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van volkskundige concepten die nauw aansloten bij een racistische en Groot-Germaanse cultuurpolitiek kon zodoende niet aan Vlaamse volkskundigen worden toegeschreven. Daarmee versterkt Top indirect een, onmiddellijk na mei 1945 ontstane, mythe waarin Europese volkskundige kringen lange tijd hebben geloofd. Het verhaal van de 'twee'

1 Dit artikel is een bewerking van twee bijdragen van de auteurs aan de bundel van BURKHARD DIETZ, HELMUT GABEL & GEORG MÖLICH (ed.), *Griff nach dem Westen. Die 'Westforschung' der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919–1960)*, Munster/New York/Berlijn/München, 2003.

2 STEFAAN TOP, "Volkskunde", in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 3.537-3.544.

3 JAMES DOW & HANNJOST LIXFELD, *The Nazification of an Academic Discipline. Folklore in the Third Reich*, Bloomington/Indianapolis, 1994. Zie ook : BARBARA HENKES, "Voor Volk en vaderland. Over de omgang met wetenschap en politiek in de volkskunde", in MARTIJN EICKHOFF, BARBARA HENKES & FRANK VAN VREE, *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950*, Zutphen, 2000, p. 62-94.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

volkskundes gaat uit van de jaren 1930 en 1940. Een mogelijke verklaring voor deze houding heeft alleszins te maken met de gevoeligheid van de problematiek ⁴.

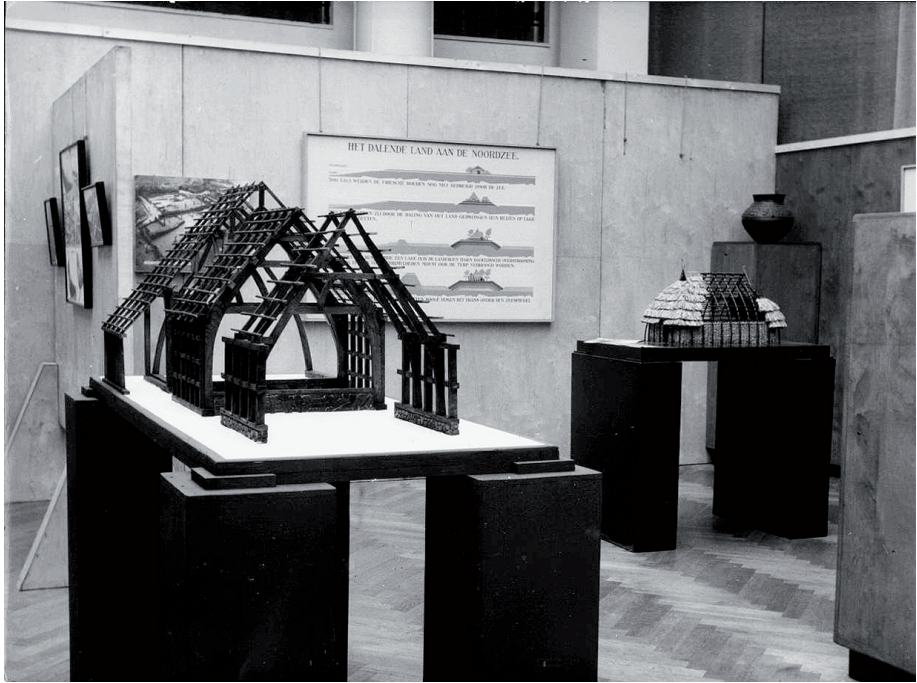
Naast een militair en economisch scenario, ontwikkelde de Duitse bezetter een cultuurpolitiek die op termijn moest zorgen voor de heroriëntatie van de bezette gebieden op het Duitse moederland. Vooral de veronderstelde bedreiging van de Romaanse of Latijnse cultuuruimte voor de Germaanse, vormde de bredere context van de door de bezetter ontwikkelde Groot-Germaanse politiek op het terrein van de cultuur en de wetenschappen ⁵. Vlaanderen speelde, gezien zijn geografische ligging op de grens tussen het Romaanse en Germaanse een prominente rol in deze politiek. De Belgische nationale situatie maakte de zaak evenwel niet eenvoudig : immers waar lag de grens tussen de Romaanse en Germaanse wereld precies ? Maakte Wallonië nog deel uit van de Germaanse ruimte of was de taalgrens meteen ook een duidelijke cultuurgrens ?

De volkskunde liet zich al jaren in met deze problematiek. Deze jonge wetenschap ontstond als een product van de 19de eeuwse romantiek en hield zich vooral bezig met de studie van de volkscultuur zoals die tot uitdrukking kwam in taal, geloof, feest en ritueel. De academische inbedding van de discipline in Vlaanderen verliep traag. Pas in 1926 werd de eerste cursus folklore gedoceerd aan de Gentse universiteit.

Eén van de belangrijkste cultuurelementen waarin zoiets als een ‘volksaard’ zich manifesteerde was de taal. Vandaar dat de volkskunde in Vlaanderen niet enkel nauw verweven was met de Vlaamse beweging, maar dat de meeste beoefenaars ook de Groot-Nederlandse gedachte aanhingen. Bovendien kenmerkte de volkskundige discipline zich toentertijd door een sterk ontwikkeld continuïteits- en stamdenken, waarbij nog steeds in zwang zijnde gebruiken en tradities vanuit een ver Keltisch, Frankisch, Saksisch of Fries verleden werden verklaard. Vooral omwille van dergelijke denkbeelden beschouwden nationaal-socialisten de volkskunde als een wetenschappelijke discipline waarmee zij hun Groot-Germaanse politiek konden onderbouwen. Ideeën over stamverwantschap en een gedeelde Germaanse cultuur waren echter niet nieuw. Al ver voor de machtsovername van Hitler heerste de idee dat Duitsland, Nederland en Vlaanderen (Noord- en Zuid-Nederland) met elkaar verbonden waren op basis van een

4 Een tiental jaren geleden was deze problematiek nog steeds een taboe en liet een degelijk historicus de materie zelfs wegens “te gevoelig” links liggen. Marc Jacobs schreef in 1989 een monografie over de Zuid-Nederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek. In de inleiding vond hij de geschiedenis van de volkskunde in de jaren dertig “ongemeen belangrijk. Zoals bekend kreeg de volkskunde in Duitsland na 1933 wel een heel bijzondere dimensie. De inzetten in het volkskundige veld werden in heel Europa verhoogd. In dit werk kan en zal ik niet nader ingaan op die complexe en boeiende problematiek, die in sommige gewesten nog te gevoelig ligt”. Zie MARC JACOBS, *Volkskunde in het Interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel*?, Gent, 1989, p. 17.

5 NICO K.C.A. IN ‘T VELD, *De SS en Nederland*, Amsterdam, 1987, p. 73, 150-151; MICHAEL H. KATER, *Das “Ahnenerbe” der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, Stuttgart, 1974, p. 177.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

- Maquettes van Oud-Vlaamse hoevebouw moesten de Germaanse wortels van Vlaanderen aantonen op de tentoonstelling *Germaans Erfgoed* te Brussel op 7 juli 1944. (Foto SOMA)

gedeeld Germaans verleden. Een dergelijke benadering sloot na 1933 nauw aan bij de nationaal-socialistische expansiepolitiek. Uitgaande van het centrale begrip ‘volk’ (de levende *Blutsgemeinschaft*) kon aangetoond worden dat er geen duidelijke scheidslijn bestond tussen het Duitse moederland en de overige Germaanse landen. Sterker nog : dat de Germaanse gemeenschap de cultuurdrager bij uitstek was, die zich – onder Duitse leiding – hecht aaneen moest sluiten als front tegen het dreigend bolsjewisme ⁶. Het ‘Avondland’, dat synoniem stond met het Germaanse Europa, diende voor het Aziatische gevaar bewaard te worden ⁷. Deze gedachtegang lag ten grondslag aan de cultuurpolitiek van het Derde Rijk als het om West- en Noord Europa ging.

6 Met Germaans werd bedoeld op Nederlands, Noors, Deens, Vlaams, soms ook Zweeds, Fins en/of Zwitsers en een enkele maal Brits. Sinds 1943 konden ook Wallonië en Noord-Frankrijk als Germaans worden aangeduid. Zie bijvoorbeeld het werk van FRANZ PETRI, mn. *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich* (1937) aangehaald door WILLI OBERKRONE, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918-1945*, Göttingen, 1993, p. 203, 206-209.

7 Zie onder andere MICHAEL H. KATER, *Das “Ahnenerbe” der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, München, 1997 (eerste druk 1974), p. 170.

In deze politieke context ontwikkelden diverse Duitse instellingen, zoals het *Amt Rosenberg* dat nauw verbonden was met de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) en het wetenschappelijk bureau van de SS, de *SS-Ahnenerbe*, een meer dan gewone belangstelling voor de volkskunde. Dat hierbij sprake was van de nodige competentiestrijd tussen de verschillende instanties op het vlak van de cultuurpolitiek, is bekend⁸. Daarbij ging het ondermeer over de vraag of men zich in de bezette ‘Germaanse’ gebieden eerder op een gelijkwaardige integratie binnen een Groot-Germaans Rijk diende te richten, dan wel op een opgaan binnen een Groot-Duits Rijk. Deze conflicten waren mede bepalend voor de wijze waarop de cultuurpolitiek in de bezette gebieden vorm kreeg.

In deze bijdrage willen wij nader ingaan op de bezettingspolitiek met betrekking tot de Vlaamse volkskunde. Welke Duitse instanties en nationaal-socialisten waren daarbij betrokken en op welke wijze probeerden zij Belgische – en met name Vlaamse – organisaties en individuele volkskundigen voor een Groot-Germaans perspectief te winnen? In hoeverre slaagden zij erin het dominante Groot-Nederlandse perspectief om te buigen naar een Groot-Germaanse benadering?

I. Germaanse stamverwantschap als uitgangspunt

In de prille zomerdagen van mei 1934 reisde de Vlaamse volkskundige Maurits De Meyer naar het Duitse plaatsje Kleve. De Meyer was vooral een specialist op het vlak van sprookjes en maakte ook deel uit van de redactie van het in Vlaanderen toonaangevende tijdschrift *Volkskunde*. De Meyer logeerde in het Parkhotel Robbers, gelegen in de dieren-tuin van Kleve. In tegenstelling tot wat de exotische locatie suggereert, betrof het hier zeker geen snoepreisje. Twee dagen lang besprak De Meyer, op uitnodiging van de Duitse hoogleraar volkskunde Franz Steinbach, met de *Rheinische Forschungsgemeinschaft* de “*Germanische (deutsche und niederländische) Wissenschaftsaufgaben im Westen*”⁹. Sinds 1931 kwam de *Forschungsgemeinschaft* regelmatig samen om zich over de *Westfragen* te buigen. Daarbij werd vaak een beroep gedaan op buitenlandse experts wiens “*wissenschaftliche Arbeit bewußt im Dienst der germanischen Idee steht*”, aldus Steinbach¹⁰. De idee van een Germaanse verwantschap (op het vlak van taal en afstamming) tussen

8 *Idem*, p. 170.

9 Brief van F. Steinbach aan M. De Meyer, 26.04.1934 (K.C. Peeters-Instituut voor Volkskunde [verder K.C.P.I.], *Fonds De Meyer-De Cock*, niet-geïnventariseerd).

10 PETER SCHÖTTLER, “Die historische ‘Westforschung’ zwischen ‘Abwehrkampf’ und territorialer Offensive”, in PETER SCHÖTTLER (Ed.), *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945*, Frankfurt am Main, 1997, p. 239f. In het begin dacht de bezetter eraan Franz Steinbach, gezien zijn bezieling voor de *Westforschung*, hoofd te maken van de *Sammelgruppe Kultur* binnen de *Militärverwaltung* in België. De SS maakte echter bezwaar omwille van Steinbachs katholicisme, waardoor dr. Eugen Löffler hoofd werd. Uit MARNIX BEYEN, *Een bewoonbare geschiedenis. De omgang met het nationale verleden in België en Nederland, 1938-1947*, Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KUL, 1999, p. 97.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

Vlaanderen, Nederland en Duitsland was gemeengoed in diverse wetenschappelijke disciplines, waaronder de volkskunde. Het was eveneens een geliefkoosd thema in conservatieve Groot-Duitse kringen ¹¹. Die verwantschapsidee stond overigens niet noodzakelijkerwijs gelijk aan een politiek streven om de bestaande staatsgrenzen te verleggen.

De Meyer illustreert nochtans hoe vaag de grenzen tussen wetenschap en politieke idealen vaak zijn. In 1921, drie jaar na zijn activistisch engagement als student aan de vernerlandste Gentse universiteit ¹², publiceerde hij over Vlaamse sprookjes in de internationale *Folklore Fellow Communications*-reeks ¹³. Daarin definieerde hij Vlaanderen als een etnisch en organisch concept, wat hij argumenteerde door te wijzen op een specifieke dialecttaal. Daardoor strekte Vlaanderen zich niet enkel uit in de richting van het Noorden, maar ook naar het Zuiden: “*La Flandre est le pays des Flamands. Les Flamands sont les habitants de la Belgique et du Nord de la France qui parlent le flamand, mot dialectique qui signifie la langue néerlandaise*” ¹⁴.

Cultuurgrenzen waren voor De Meyer belangrijker dan de bestaande staatsgrenzen. Hij zag het Vlaams als een dialectvorm van het Nederlands, waarmee hij de stamverwantschap tussen Vlamingen en Nederlanders benadrukte en zich afzette tegen de Franssprekende Walen. Dergelijke ideeën stemden overeen met zijn radicale politieke Vlaamsgezindheid.

Stamverwantschap tussen Vlamingen, Nederlanders en Duitsers behoorde dus tot het gangbare gedachtegoed van de meeste volkskundigen en andere cultuurwetenschappers tijdens het interbellum. Dit bleek ook tijdens de Vlaamse folkloredag in juni 1934 te Leuven. Deze was georganiseerd door de Zuid-Nederlandse Centrale voor Folkloreonderzoek, een private vereniging opgericht in 1932 die de belangrijkste Vlaamse volkskundigen en dialectologen groepeerde. De bijeenkomst in Leuven stond in het teken

11 MARNIX BEYEN, *op.cit.*, p. 85.

12 Tijdens de Eerste Wereldoorlog raakte de Vlaamse beweging verdeeld tussen *grosso modo* ‘activisten’ en loyalisten (ook wel ‘passivisten’ genoemd). De activisten, een minderheid, waren bereid tot collaboratie met de Duitse bezetter in ruil voor de verwezenlijking van een aantal Vlaamse verzuchtingen die reeds vóór 1914 leefden en waarbij vooral de taalwetgeving centraal stond. Passivisten weigerden de Vlaamse kwestie tijdens de oorlog als politiek prioritaire te beschouwen en bleven lokaal ten opzichte van de Belgische staat. Zij hoopten op een oplossing na de gewapende strijd én binnen een Belgisch kader. De Duitse bezetter speelde via een *Flamenpolitik* handig in op de Vlaamse eisen: de vernerlandsing van de Gentse universiteit in 1916 was één van de belangrijkste propagandainstrumenten in de Duitse bezettingspolitiek. Over het activisme en de *Flamenpolitik*, zie LODE WILS, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, 272 p.; PIETER VAN HEES, “Activisme”, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (verder NEVB), Tiel, 1998, p. 205-224.

13 MAURITS DE MEYER, *Les contes populaires de la Flandre. Aperçu général de l'étude du conte populaire en Flandre et catalogue de toutes les variantes flamandes de contes populaires*, (Folklore Fellow Communications 37), Helsinki, 1921.

14 *Idem*, p. 3.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

- De volkskundige Clemens Trefois, specialist in de geschiedenis van de hoevebouw, geeft uitleg bij de tentoonstelling *Germaans Erfgoed* te Brussel op 7 juli 1944. Voor hem had de SS een belangrijke plaats voorzien in de vormgeving van een Groot-Germaanse cultuurpolitiek in Vlaanderen. (Foto SOMA)

van een Vlaamse volkskunde-atlas analoog aan de *Atlas der Deutschen Volkskunde* (ADV). De manier waarop het Duitse Atlas-project vanaf juni 1928 vanuit de *Zentralstelle* in Berlijn zijn uitwerking kreeg, wekte alom bewondering en navolging in het buitenland, zeker ook in Nederland en Vlaanderen. De initiatiefnemers stond voor ogen, middels vragenlijsten verspreid over het hele land, plaatselijke overleveringen en gebruiken, en daarmee *Kultur- und Stammengrenzen* in kaart te brengen.

De directeur van het *Vaterländische Museum* in Hannover, Wilhelm Pessler, en Joseph Müller van het *Institut für geschichtliche Landeskunde der Reinlande* in Bonn waren nauw betrokken bij de volkskunde-atlas. Beide instellingen fungeerden als belangrijke regionale steunpunten (*Landesstellen*) van de Atlas. Van daaruit werden de vragenlijsten voor de noordwestelijke grensgebieden gedistribueerd en weer verzameld¹⁵. Zonder de mede-

¹⁵ Voor een goed inzicht in de opzet en ontwikkeling van de Duitse volkskunde-atlas in relatie tot het *Institut für geschichtliche Landeskunde* in Bonn, zie HEIDI GANSOHR-MEINEL, "Die Landesstelle des Atlas der deutschen Volkskunde in Bonn und ihre Bedeutung für die Rheinische 'Volks-' und 'Grenzlandforschung' der zwanziger und dreissiger Jahre" in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, nr. 59, 1995, p. 271-304.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

werking van regionale overheden, kerken, scholen en *Heimatvereine* zou de verspreiding en beantwoording van de vragenlijsten echter niet mogelijk zijn. Op die manier bleven de werkzaamheden rond de Duitse Volkskunde-atlas niet beperkt tot het wetenschappelijke circuit. Dankzij de samenwerking met uiteenlopende maatschappelijke instanties leverde de Atlas ook een bijdrage aan de regionale volkscultuur en kon zodoende een identiteitsvormende functie vervullen¹⁶. Wetenschappelijke interesse en politieke belangen raakten van bij het begin van het initiatief, voor 1933, nauw met elkaar verweven. Toch meende men dat de introductie van de cartografische methode een meetbare, objectieve en zuiver wetenschappelijke benadering van de volkscultuur mogelijk maakte. Het in kaart brengen van culturele verschillen en overeenkomsten vormde een belangrijke stap op weg naar een wetenschappelijke status, waarmee de volkskunde vaste voet kreeg in de academische gemeenschap.

De voorbereidingen voor een volkskunde-atlas in Vlaanderen gingen gepaard met intensieve contacten met volkskundigen in Nederland en Duitsland. Twee Duitse volkskundigen, die De Meyer in mei 1934 in Kleve had ontmoet, kwamen een maand later naar Leuven. Adolf Bach, hoogleraar volkskunde aan de universiteit te Bonn, en zijn assistent Matthias Zender gaven op de Vlaamse folkloredag lezingen over de eerste resultaten en de stand van zaken betreffende het Duitse atlas-project. De Vlaamse volkskundigen in de Zuid-Nederlandse Centrale leken vooral uit te kijken naar een samenwerking met Nederland: “Het opstellen zulker kaart (De Meyer gebruikte kaart en atlas als synoniemen, nvda) ligt in de bedoeling van het uitvoerend comité voor Folklore-Onderzoek. Bij middel van vragenlijsten, welke door dit comité zullen verspreid worden, zal het noodige materiaal hiertoe kunnen verkregen worden. We moeten ons in deze aanpassen aan wat in het buitenland, en vooral in Deutschland werd gedaan en bereikt. Een zekere samenwerking, hoofdzakelijk met Nederland, is ook onmisbaar”¹⁷.

Maar ook de Duitse atlasspecialisten hadden contacten met Nederland. Twee weken na de bijeenkomst in Leuven stelde Zender voor vragen die in de Vlaamse vragenlijst en niet in de Duitse terug te vinden waren, in “*unsere Sonderbogen aufzunehmen und im Rheinland abzufragen, sodass dann doch für Ihre Nachbarschaft das Material vorliegt*”¹⁸. Zender vond het van belang dat Vlaamse en Nederlandse volkskundigen de grensgebieden met Duitsland, zoals het Rijn- en Maasland, integraal in hun atlasonderzoek betrokken en bood dan ook zijn diensten aan.

16 Zie ook ERICH RÖHR, “Das Schrifttum über den Atlas der deutschen Volkskunde. (Von der Aussendung der ersten Fragebogen bis zum Erscheinen der ersten Kartenlieferung)”, in *Zeitschrift für Volkskunde*, nr. 2, 1939, p. 52-86.

17 “Vlaamsche Folklore-Dag. Te Leuven” en “Vlaamsche Folklore-Dag. Namiddagvergadering”, twee krantenknipsels zonder enige verdere tijds- noch titelaanduiding aangetroffen in het Fonds De Meyer-De Cock (KCPI).

18 Brief van M. Zender aan M. De Meyer, 20.06.1934 (KCPI, *Fonds De Meyer-De Cock*, niet geïnventariseerd).

II. Een atlas van het germanische Volkstum als baken in de Germaans-Romaanse cultuurstrijd

In maart 1935 kwam de *Rheinische Forschungsgemeinschaft* opnieuw samen, deze keer in Bonn. De buitenlandse “*Volkskundler von Wert*” die deze keer naar Duitsland werden uitgenodigd waren Maurits De Meyer, Paul De Keyser, docent volkskunde aan de Gentse universiteit, Clemens Victor Trefois, klerk aan de Gentse universiteit, die zich in korte tijd had ontpopt tot een toonaangevend en internationaal specialist inzake de hoevebouw, en de Gentse dialectologen Willem Pée en Egied Blankaert. Van Nederlandse zijde was enkel Winand Roukens, leerling van de volkskundige hoogleraar Jos. Schrijnen, aanwezig.

Voorzitter Steinbach hoopte de volkskundigen met de *Forschungsgemeinschaft* een forum te bieden om de atlasprojecten in Duitsland, Nederland en Vlaanderen op elkaar af te stemmen. Immers, zowel het Duitse als de Vlaams-Nederlandse atlasplannen kaderden in het onderzoek naar een *germanische Volkstum* of een Germaanse volksaard¹⁹. De beoogde discussie en samenwerking bleek in de praktijk een Duits éénrichtingsverkeer te zijn. De Duitse gastheren hielden de touwtjes tijdens de bijeenkomst stevig in handen en lieten nauwelijks tijd over voor hun buitenlandse gasten. De eerste dag werd gevuld met bijdragen van Adolf Bach en Zender over *Familiennamen und Kulturkreisforschung* en *Geographie der Volkssage*, toegespitst op het Rijnland. Bach legde de nadruk op het belang van onderzoek naar de oorsprong van familienamen in het kader van het onderzoek naar cultuurkringen, doelend op het onderscheid tussen een Germaanse en Romaans cultuurkring. De Romaanse cultuur werd als bedreigend voor de Germaanse volksaard voorgesteld. Ook Zender's pleidooi voor een grootschalig onderzoek naar sage-motieven en hun geografische verspreiding wees in die richting. Voorzitter Steinbach dacht aan “*Richtlinien für die Forschung in den Grenzgebieten*” als een mogelijk instrument om in het kader van de grensoverschrijdende verwantschap de diverse atlassen op elkaar te laten aansluiten.

Ook de tweede dag werd voor een groot deel gevuld door een Duitse wetenschapper. De reeds genoemde Joseph Müller, medewerker aan de Duitse atlas en sinds 1914 verantwoordelijk voor het *Rheinische Wörterbuch*, behandelde *Die Lautung der Idiotismen als Grundlage der Erkenntnis älterer Sprachentwicklung*. Helemaal op het einde van de laatste dag lieten de gastheren de gasten aan het woord. Roukens kreeg nog uitgebreid de tijd om de *Sprach- und Volkskundegeographie der süd-östlichen Niederlande* toe te lichten. De Meyer en Trefois konden “*anschliessend noch kurz*”

19 Niederschrift der Volkskundlichen Tagung der Rheinischen Forschungsgemeinschaft in Bonn am 9. und 10. März 1935, 14 p. (KCPI, *Fonds De Meyer-De Cock*, niet geïnventariseerd). Het document draagt de mededeling “*streng vertraulich ?*”. Schöttler geeft de “*Rheinische Volkskunde*” op als onderwerp van de vergadering in Bonn. De Rijnlandse volkskunde bleek een middel om de Duits-Vlaams-Nederlandse contacten inzake de volkskunde-atlassen te versterken. Zie PETER SCHÖTTLER, *Die historische Westforschung?*..., p. 233.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

spreken over respectievelijk *geographischen Probleme des Märchens in Flanderen* en over de Vlaamse hoevebouw. Ook in hun lezingen lag de nadruk vooral op de Romaanse invloed op het Germaanse Vlaanderen. De Meyer, die Vlaanderen definieerde als een “Nederduitse ruimte”, had het over de Romaanse invloed op de Vlaamse sprookjes. Hij was overtuigd van “*die besondere geographische Stellung Flanderns innerhalb der grossen Kulturräume.*” Trefois van zijn kant wees op de Germaanse invloed “*die weit über die Sprachgrenze hinaus in wallonisches Gebiet hinein reichen*”, wat volgens hem duidelijk tot uiting kwam in de diverse hoevetypes²⁰. Deze redenering paste geheel in de gedachtegang van Franz Petri, (die later een belangrijke rol vervulde in het Duits militair bestuur in Brussel en eveneens aanwezig in Bonn), en Steinbach over de relativiteit van de taalgrens tussen de Germaanse en Romaanse cultuuruimte.

Petri, verbonden aan het *Deutsch-Niederländisches Institut* van de Universiteit Köln, hield zich reeds enkele jaren bezig met onderzoek naar de taalgrens in België en beschouwde deze als “*eine der grossen Lebenslinien der Europäischen Völker- und Kulturwelt*”. Petri zag de taalgrens vooral als een cultuurgrens “*zwischen einem germanisch bestimmten Mitteleuropa und dem vorherrschend romanischen Westeuropa*” en niet als de oorspronkelijke Germaanse nederzettingsgrens; die lag volgens hem een stuk zuidelijker. Hij had het dan ook over een “*kulturelle Ausgleichlinie*”, waarbij de oorspronkelijke Germaanse nederzettingen in Wallonië en Noord-Frankrijk waren geromaniseerd, door de “*unvölkische politik*” van de Merovingische vorsten. Vooral de bekering tot het christendom van de Franken werd als schadelijk voor de Germaanse volksaard gezien. Petri vond een bewijs van zijn stelling in bepaalde raskenmerken van de Waalse en Noord-Franse bevolking. Elke generatie had overigens als opdracht die Germaanse erfenis voor de toekomst te vrijwaren, zo meende Petri een jaar later, want “*auch Sprache und Volkstum sind Güter, die verloren gehen können. Jede Generation muss ihren Besitz neu erringen, wenn sie sich ihrer angestammten Art gemäss erhalten und das Erbe ungeschmälert der Zukunft überliefern will*”²¹.

Op de bijeenkomsten van de *Rheinische Forschungsgemeinschaft* werd het wetenschappelijk perspectief sterk beïnvloed door politieke opvattingen²². Dat bleek onder-

20 Niederschrift der Volkskundlichen Tagung der Rheinischen Forschungsgemeinschaft..., p. 8-14 (KCPI, *Fonds De Meyer-De Cock*, niet geïnventariseerd). Voor een uitgebreide biografie van Clemens V. Trefois, zie BJÖRN RZOSKA, “Hoeve, stam, bodem en volksaard. Clemens Victor Trefois en de Vlaamse volkskunde tijdens het interbellum”, in *Oostvlaamse Zanten*, nr. 4, 1999, p. 385-410.

21 FRANZ PETRI, “Von der Entstehung und nationalen Bedeutung der germanisch-romanischen Volksgrenze”, in *DeVlag*, nr. 1, 1936, p. 1-15. Over Petri en zijn contacten in Vlaanderen, zie ook MARNIX BEYEN, *Een bewoonbare geschiedenis...*, 669 p.

22 Ondermeer Schöffner heeft het over de oorspronkelijke “wetenschappelijk-culturele belangstelling” en de nog ongevormde “politieke bedoeling” van de eerste bijeenkomsten van de *Forschungsgemeinschaft*. Zie IVO SCHÖFFNER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, p. 106f.

meer uit de aanwezigheid op de vergadering in Bonn van Rolf Wilkening, student aan de Keulse universiteit en drijvende kracht achter de Duitsch-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag). Wilkening was eveneens leider van de *Aussenstelle West* van de nationaal-socialistische *Reichsstudentenführung* en sinds 1933 actief in het *Propagandaministerium*²³. Ook Petri engageerde zich in de DeVlag, een in 1935 gestichte organisatie die ijverde voor de uitwisseling van Duitse en Vlaamse professoren en studenten²⁴.

Een jaar later, in maart 1936, vergaderde de *Rheinische Forschungsgemeinschaft* in Aken. Eén van de vaste participanten, de reeds genoemde Adolf Bach, benadrukte tegenover het *Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung* naast het wetenschappelijke belang ook de politieke betekenis van de jaarlijkse bijeenkomst met Vlaamse en Nederlandse academici: “*da es sich bei den Besprechung nicht nur um gemeinsame Arbeiten handelt, sondern auch um die persönliche Fühlungsnahme mit den an Volkstumsfragen im Rhein- und Maasgebiet arbeitenden ausländischen Gelehrten, die volkspolitische Bedeutung haben kann*”²⁵. In hoeverre deze formulering door strategische overwegingen werd ingegeven of dat Bach zich als vanzelfsprekend door de in nazi-Duitsland heersende noties over politiek en wetenschap liet leiden, is moeilijk te zeggen. Hier gaat het om de inzet, zoals die van Duitse zijde werd beargumenteerd: op grond van wetenschappelijk onderzoek zouden de staatsgrenzen gerelativeerd kunnen worden ten gunste van een *völkische*, en in laatste instantie Germaanse eenheid.

III. De Nationale Commissie voor Folklore : illustratie van het tweeledige België

Er was een omvangrijke Vlaamse delegatie aanwezig op de vergadering in Aken. Twee nieuwe gezichten werden aan het gezelschap toegevoegd: de Leuvense professoren L. Grootaers en J.H. Van de Weyer. Beiden waren ook lid van de Zuid-Nederlandse Centrale. Opvallende afwezige was Trefois, die op hetzelfde moment in Amsterdam deelnam aan de jaarlijkse folkloredag waar een internationaal gezelschap zich eveneens bezon over de uitwerking van de Nederlandse volkskunde-atlas (waar inmiddels al een begin mee was gemaakt)²⁶.

²³ *Idem*, p. 91 en 103.

²⁴ De DeVlag had voor mei 1940 zo'n 400 Duitse én Vlaamse leden, die vooral verbonden waren aan de universiteiten van Leuven en Keulen. Zie FRANK SEBERECHTS, *Geschiedenis van de DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij 1935-1945*, Gent, 1991, 125 p.

²⁵ Brief van A. Bach aan het *Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung* (BUNDESARCHIV BERLIN, *Archieven van het Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*, nr. 3041).

²⁶ TON DEKKER, “Het Rijksinstituut voor Nederlandsche Taal en Volkscultuur. Een mislukt initiatief tijdens de Tweede Wereldoorlog”, in TON DEKKER, PETER POST & HERMAN ROODENBURG (ed.), *Antiquaren, liefhebbers en professoren. Momenten uit de geschiedenis van de Nederlandse Volkskunde. Volkskundig Bulletin*, nr. 3, 1994, p. 343-374.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

• Meifeest georganiseerd door het VIVO (Vlaams instituut voor volksdans en volksmuziek) te Gent op 18 mei 1941, met de traditionele meiboomplanting, volksliederen en volksdans.
(Foto SOMA)

Trefois ontmoette in Amsterdam Dr. Eduard Wildhagen²⁷, lid van de NSDAP en ondervoorzitter van de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, die hem uitnodigde voor een lezing op een congres in Lübeck over *Der Hausbau am Westrand der germanischen Siedlungsraumes*. De bijeenkomst werd georganiseerd door het nationaal-socialistische *Nordische Gellschaft* met als centraal thema *Haus und Hof im Nordischen Raum*²⁸.

Internationaal was de belangstelling voor uitingen van regionale culturen groot. De wereldtentoonstelling van 1937 in Parijs stond volledig in het teken van het Franse

27 HANNJOST LIXFELD, *Folklore and Fascism. The Reich Institute for German Volkskunde*, p. 31-50.

28 HANZ REINERTH (ed.), *Haus und Hof im Nordischen Raum. I. Haus und Hof der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Leipzig, 1937, 134 p; E.O. THIELE (ed.), *Haus und Hof im Nordischen Raum. II. Haus und Hof der Germanen in geschichtlicher Zeit*, Leipzig, 1937, 123 p; Trefois publiceerde een Nederlandse versie van zijn lezing in Lübeck: CLEMENS V. TREFOIS, *De Boerenhuisvormen en hun belang voor de geschiedenis der Lage Landen aan de Zee*, Brecht, [s.d.], 25 p.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

platteland, regionale bevolkingen, gebruiken en tradities²⁹. In de marge van de wereldtentoonstelling vond in augustus 1937 het eerste *Congrès International de Folklore* plaats. Adolf Helbok, leider van de officiële Duitse delegatie, mocht één van de openings toespraken houden. “*Das Volk wurde neu entdeckt !*”, hield hij zijn toehoorders voor. Helbok, in 1933 vanwege zijn onverholen nationaal-socialistische sympathieën van de Insbrucker universiteit verwijderd, onderstreepte vooral het belang van zoiets als de trouw aan eigen bloed en aard van elk volk. Overigens, die eigen aard viel volgens de spreker vooral op in confrontatie met het “*Nachbarvolkes*”, zoals hij de Romaanse volkeren omschreef: “*Mit der Einsicht in die jeweils andere Art des Nachbarvolkes wird die Achtung vor seiner Eigenart sich verbinden. Man wird jedes Volk gleichsam als die Inkarnation einer anderen Idee Gottes ansehen lernen. Man wird es mehr und mehr als selbstverständlich finden, dass ein Volk nur dann recht lebt, wenn es seiner Physiognomie gemäss, die es in seiner Geburtsstunde vom Schöpfer erhielt, lebt, d.h., wenn es sein Blut, und sein Gut artgemäss pflegt – wenn es sich treu bleibt. Wir haben die Pflicht, unseren Völkern den Garten Eden zu erschliessen : ihnen nämlich zu sagen, wie sie artgemäss leben sollen*”³⁰.

Helbok verzette zich impliciet tegen rasvermenging, immers op die manier zou een volk zijn oorspronkelijke – door de schepper verleende – fysionomie verliezen. Veel sterker nog, hij maande de verzamelde Europese volkskundigen aan toe te zien op deze principes, alleen zo wenkte het paradijs.

Eén van de afdelingen op het congres was volledig gewijd aan de cartografie en de harmonisering van de diverse atlasprojecten in Europa. In deze sectie gaven ondermeer de Duitse socioloog Heinrich Harmjanz en zijn assistent Erich Röhr een lezing over *Die wissenschaftliche Bedeutung des Atlas der deutschen Volkskunde*. Harmjanz zou, als leider van de *Zentralstelle* van de Volkskunde-atlas in Berlijn, een jaar later de Duitse atlas de *SS-Ahnenerbe* binnenloodsen; Röhr werd tijdens de bezetting gasthoogleraar aan de Gentse universiteit. Beiden zagen in de Duitse atlas een instrument voor “*den Aufbau des deutschen Volkstums in einem umfassenden Masse*”. Zij onderstreepten hiermee vooral hun Groot-Duitse annexionistische opvattingen tegenover de andere Germaanse volkeren, die in de toekomst in één Duits *Reich* zouden worden geïncorporeerd³¹.

Niet alleen de Vlaamse volkskundigen, maar ook de Belgische autoriteiten toonden interesse in een volkskunde-atlas. In september 1937, amper één maand na het congres

29 Voor meer gegevens over de invulling van regionale cultuur op deze wereldtentoonstelling, zie SHANNY PEER, *France on display. Peasants, Provincials and Folklore in the 1937 Paris World's Fair*, Albany, 1998, 265 p.

30 ADOLF HELBOK, “Adresse par Prof. Dr. Adolf Helbok”, in *Travaux du Ier Congrès international de Folklore. Tenu à Paris, du 23 août 1937 à l'École du Louvre, Tours, 1938*, p. 27-33.

31 HEINRICH HARMJANZ & ERICH RÖHR, “Die wissenschaftliche Bedeutung des Atlas der Deutschen Volkskunde”, in *Travaux du Ier Congrès international de Folklore*, p. 272-274.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

in Parijs, vaardigde de liberale minister van onderwijs, Julius Hoste, een ministerieel besluit uit dat voorzag in de oprichting van een Nationale Commissie voor Folklore. Het is niet echt duidelijk op wiens advies Hoste zijn beslissing nam. Feit was wel dat met het doodbloeden van de Zuid-Nederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek in 1935 de plannen voor een Vlaamse volkskunde-atlas op een laag pitje kwamen te staan. Het kan zijn dat Paul De Keyser, liberaal en voorzitter van de Commissie voor het Oude Volkslied, hoopte via een door de overheid gesubsidieerd orgaan alsnog de atlas te realiseren. De nieuwe commissie kreeg van de minister een uitgesproken Belgisch-nationalistische opdracht mee. Hij vond dat “het opmaken van een folkloristische cartographie (*sic*) niet alleen aan geleerden van het buitenland (kon worden) over (ge)laten”. De minister beschouwde de volkskunde-atlas kennelijk als een instrument bij uitstek voor de ontwikkeling en versterking van een Belgische identiteit, want – zo voegde hij daaraan toe – “folklore verbindt veel meer dan dat ze hen scheidt, Walen en Vlamingen”. Vandaar moesten de leden van de Nationale commissie onderzoek stimuleren “tot diepere en betere kennis van de historische vorming en van de gemeenschappelijke eigenschappen van het Belgisch volk in zijn geheel”³².

De woorden van Hoste weerspiegelden geenszins de gangbare opvattingen van de volkskundigen over Vlamingen en Walen in de Belgische context. Ook in de wereld van historici ging men uit van twee volken binnen één staat en zelfs in de meeste Belgisch-nationalistische kringen dacht men tweeledig als het over het Belgische volk ging. Dit bi-communautaire denken werd ook weerspiegeld in de structuur van de Nationale commissie, die was opgedeeld in een Vlaamse en Waalse sectie. De Keyser werd voorzitter van de Vlaamse afdeling, de Brusselse folklorist Albert Marinus van de Waalse. Beide secties hadden, op een verplichte gemeenschappelijke vergadering na, nauwelijks iets met elkaar te maken. Wel bleek op die gemeenschappelijke bijeenkomsten dat een Vlaams-Waalse volkskunde-atlas geen sinecure zou zijn. De Vlaamse leden, voornamelijk oud-leden van de Zuidnederlandsche Centrale, brachten onmiddellijk het plan van een volkskunde-atlas op de agenda van de Commissie. De Waalse sectie, en vooral Marinus, blokkeerde echter elk initiatief in die richting. Marinus wees op de financiële lasten en het gebrek aan infrastructuur en betrouwbare medewerkers³³. Brusselaar Marinus had misschien schrik dat in de atlasplannen geen aandacht zou worden besteed aan Brussel, aangezien de meeste volkskundigen het oorspronkelijke volk vooral op het platteland zochten. Wat de onderliggende motivaties ook mogen geweest zijn, de Vlaamse atlasplannen verdwenen opnieuw naar de achtergrond.

32 Proces-verbaal van de installatievergadering gehouden op 14 december 1938, 3 p. (Vlaams Centrum voor Volkscultuur, Brussel [verder VCV], *Archief van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde* [verder *Archief KBCV*]); MARNIX BEYEN, *op.cit.*, p. 55-56; BJÖRN RZOSKA, *De volkskunde in Vlaanderen na 1945 : een nieuwe wending ?*, p. 201-213.

33 Proces-verbaal van de zitting van de Waalse Afdeeling, 25 mei 1939, 3 p. (VCV, *Archief KBCV*).

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

• Dansavond rond de meiboom in Torhout, georganiseerd door de Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen.
(Foto SOMA)

IV. Over duinbewoners en de Nieuwe Orde

Na de Duitse inval in België in mei 1940 staakte de Nationale Commissie haar werkzaamheden of beter, werd ze niet meer samengeroepen door de secretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs Marcel Nyns. Deze leidde het departement onder de in juni 1940 geïnstalleerde *Militärverwaltung für Belgien und Nordfrankreich*. Nyns besloot om de Nationale Commissie voor Folklore niet meer samen te roepen, waarschijnlijk uit vrees dat de bezetter de commissie zou inschakelen in een nationaal-socialistische cultuurpolitiek³⁴. Vooral in het kader van een Duitse *Flamenpolitik* zou de Vlaamse volkskunde haar nut kunnen bewijzen. De combinatie van een weinig actieve politiek vanuit het bezettingsbestuur en de passiviteit van de onderwijsdepartement zorgde ervoor dat de volkskunde in de jaren 1940-'45 nooit het onderwerp is geweest van een “bewuste overheidspolitiek” in tegenstelling tot Nederland³⁵.

Nochtans werd Paul De Keyser in de zomer van 1940 onder Duitse druk gedwongen ontslag te nemen als voorzitter van de in 1926 gestichte Bond van Oost-Vlaamse Folkloristen. De bezetter verdacht de liberale Gentse hoogleraar ervan niet Duitsgezind te zijn. Zijn lidmaatschap van een vrijmetselaarsloge zal er ongetwijfeld toe bijgedragen hebben dat hij door de Nazi's als onbetrouwbaar werd gecatalogeerd³⁶. Nochtans was de Gentse volkskundige, net zoals de meeste van zijn Vlaamse collega's, in zijn volkskundige activiteiten sterk op Duitsland gericht. In 1933 schreef De Keyser *Folklore en Onderwijs*, verschenen bij de Vlaamsgezinde uitgeverij De Sikkel, waarin hij pleitte voor een verregaande integratie van folklore of volkskunde in het normaalonderwijs. Hiervoor baseerde hij zich vooral op een Duitse tendens naar *Heimat*-onderricht en was van mening dat folklore “de verschillende vakken van het leerprogramma [moest] doordringen (...)”³⁷.

In 1938 publiceerde hij een artikel over de duinbewoners uit Oostduinkerke waarin hij naging of de “bloedsgemeenschap” van deze specifieke kustbewoners iets te maken had met het “volkstypische” van deze “gesloten gemeenschap”. Het rasbegrip als verklarend

34 Nyns was een Franstalige Brusselse advocaat die in 1931 was aangesteld als secretaris-generaal bij het Ministerie van Onderwijs. Hij slaagde erin een vorm van passief verzet te voeren tegen de *Militärverwaltung* door niet actief mee te werken aan de cultuurpolitiek van het bezettingsbestuur. Marnix Beyen wijst erop dat Nyns een inventaris aanlegde van alle cultuurpolitieke maatregelen die in Nederland tijdens de bezetting waren getroffen. Op die manier wilde hij zijn verzet afzetten tegen de Nederlandse collaboratie. Zie MARNIX BEYEN, *op.cit.*, p. 115-116.

35 *Idem*, p. 199-204.

36 Tagesbericht, 25 november 1940 (SOMA, *Deelarchief Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Hauptarbeitsgruppe Belgien (ERR/HAG) m.b.t. roofactiviteiten van cultuurgoederen in België en ideologische controle en sturing*, mic. 199/2); Diverse brieven rond het ontslag van De Keyser in augustus 1940 (ARCHIEF KONINKLIJKE BOND VAN OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN, *Papieren Verlodt*, niet geïnventariseerd). Het was uiteraard zo dat vrijmetselaars en joden in Duitse ogen complotteerden tegen het Duitse volk.

37 PAUL DE KEYSER, *Folklore en Onderwijs*, Antwerpen, 1933, p. 93.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

concept had toen, nadat het op het einde van de 19^e eeuw verdwenen leek, opnieuw zijn intrede gedaan in diverse wetenschappelijke disciplines. De Keyser baseerde zich vooral op het werk van de arts Gustaaf Schamelhout die in 1936 een studie had gepubliceerd over de *Herkomst en Ethnische samenstelling van het Vlaamsche Volk*³⁸. De Keyser deelde de duinbewoners in op basis van schedel- en neustype, kleur van haar en ogen. Nochtans vond hij, op basis van zijn rasonderzoek en bij ontstentenis van een zuivere rasvertegenwoordiger, dat het volkstypische niet zozeer met raskenmerken had te maken, maar wel lag “in de houding bij de rust en bij het werk, in het reageren op ‘prikkel’s van buiten of van binnen (b.v. onder invloed van den drank), in de onbewuste of bewuste fierheid van de houding, in de onverschilligheid of nonchalance der bewegingen bij het gaan of bij den arbeid, in de natuurlijke luchthartigheid of aangeboren zwaarmoedigheid, in de traditioneele haar- of baarddracht bij de mannen, in de kleederdracht van mannen en vrouwen bij het werk of ’s Zondags, in het taaleigen, de praatzucht of de stilzwijgendheid, vooral in de physiognomie of kwaliteit der gelaatsuitdrukking, waarop men de elementaire gevoelens van achterdocht, schuchterheid, bitterheid, goedmoedigheid of schalksheid kan aflezen”³⁹. De Keyser, die een aanhanger was van de psychologische stroming binnen de volkskunde, trok het nut van rasonderzoek in het kader van het bepalen van een volkskarakter in twijfel. Hij hanteerde vooral materiële en psychologische kenmerken om het volkstypische te onderscheiden. Toen hij in 1941 als decaan van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, de Duitse gastprofessoren in Gent ontving, pleitte hij echter zonder voorbehoud voor een “*rassische*” volkskunde, die gericht was op het afleiden van psychische kenmerken op basis van fysionomie. Bovendien verzettede hij zich, vanuit een veronderstelde Duitse superioriteit, tegen de meer antropologisch georiënteerde volkskunde: “Deze laatste (*rassische*) moet in de plaats komen van een zoogenaamde onbestaanbare (*sic*) vergelijkende volkskunde, waar de neger en de Indiaan of zelfs de Australiër over denzelfden kam wordt geschoren als de Duitse landbouwer. Tot een *rassische* volkskunde komt men echter niet toe zonder een nauwkeurige kennis van de kleine en groote gemeenschappen, die het volkslichaam en de stamverwante volkslichamen uitmaken”⁴⁰.

Tot de zomer van 1942 was het systeem van de gastprofessoren zowat het enige initiatief waarmee de bezetter zijn stempel op de Vlaamse volkskunde trachtte te drukken. Daarbij bleek De Keyser erg welwillend en nodigde de nieuwe gastprofessoren ondermeer uit bijdragen te verzorgen in *Oostvlaamsche Zanten*, het tijdschrift van de Bond van

38 Over Schamelhout en het rasbegrip in Vlaanderen vóór de jaren 1940, zie GEERT VANPAEMEL, “Raswetenschap in Vlaanderen vóór de Tweede Wereldoorlog”, in MARNIX BEYEN & GEERT VANPAEMEL (ed.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Leuven/Amersfoort, 1998, p. 43-55.

39 PAUL DE KEYSER, “Over de bloedsgemeenschap en het volkstypische van gesloten volksgroepen”, in *Eigen Volk*, 1938, p. 8-19.

40 ID., “Onze Duitse Gastprofessoren. Prof.Dr. Lutz Mackensen”, in *Volk en Staat*, 27.11.1940, p. 1-3.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

Oost-Vlaamse folkloristen. Het is op zijn minst merkwaardig dat De Keyser nooit werd gedwongen tot ontslag uit de redactie van het tijdschrift *Volkskunde*, toentertijd het toonaangevende tijdschrift op het vlak van het volkskundige vak in Nederland en Vlaanderen. Sinds 1936 zetelden ook de Nederlanders P.J. Meertens, secretaris van de Nederlandse Volkskundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW) en Jan De Vries, hoogleraar, in de hoofdredactie van *Volkskunde*.

Clemens Trefois van zijn kant werd in 1941 lid van de DeVlag. Eerder ondertekende Trefois de grote Volksbeweging-verklaring van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), waarin de partij Vlaamse intellectuelen opriep tot “verantwoordelijkheid ten opzichte van hun Volk en van het werk van wederopbouw dat moet worden tot stand gebracht (...)”. De grote volksbeweging beoogde vooral een “hernieuwing van de Nationale en Sociale orde”⁴¹. In het najaar van 1941 verzorgde Trefois een bijdrage over Vlaamse hoevebouw in *DeVlag*; het maandblad van de gelijknamige organisatie was intussen geëvolueerd van een culturele naar een politieke en uitgesproken nationaal-socialistische beweging. Hij bracht alle in Vlaanderen, maar ook in Noord-Frankrijk, Zuid-Engeland en Midden-Duitsland voorkomende hoevetypes terug tot “de rechthoekige oud-Germaansche boerderijconstructies”. Trefois verzette zich tegen de idee dat de diversiteit in de hoevetypes te verklaren was aan de hand van oude stamgrenzen, zoals lange tijd legio was bij dergelijk onderzoek. De Gentse hoevespecialist wees erop dat elke boerderij “die als het ware uit de aarde is gegroeid, (...) zich door zijn eigen aard en op grond van eeuwenoude ervaringen meer en meer (heeft) aangepast aan bodemsoorten, die het best geschikt waren tot het aanleggen van weiden, tot akkerbouw of tot gemengd bedrijf”⁴². Trefois steunde de opvattingen van Petri inzake het ontstaan van de Germaans-Romaanse cultuurgrenzen en zag, op basis van zijn hoeve-onderzoek, oude Germaanse resten tot ver buiten Vlaanderen, Nederland en Duitsland. Terwijl hij eind de jaren 1920 de diverse hoevetypes verklaarde vanuit de bedrijfsactiviteit, het klimaat en de noden van de boer en nooit sprak over een gemeenschappelijk oertype, kwam hij tien jaar later tot de conclusie dat er zoiets bestond als een Germaanse oorsprongshoeve. Impliciet benadrukte Trefois de historische eenheid van de Germaanse cultuurrimte : op basis van het hoeve-onderzoek zouden ook de Scandinavische landen, Zuid-Engeland en Noord-Frankrijk tot de Germaanse ruimte behoren. De duidelijke positionering van Trefois ging niet onopvallend voorbij en bleek vooral het *Ahnenerbe* te interesseren.

41 Brief van Staf De Clercq aan C.V. Trefois, s.d (ARCHIEF UNIVERSITEIT GENT [verder UAG], *Fonds zuiveringscommissie (4A 2/8)*, Doos 6. *Individuele gevallen 1944*. C. Trefois).

42 CLEMENS V. TREFOIS, “Het probleem der hoevetypen in Vlaanderen”, in *DeVlag. Maandschrift van de Vlaamsch-Duitsche Arbeidsgemeenschap*, 1941, p. 526-535.

V. H.E. Schneider : na Nederland, ook Vlaanderen

De Duitse bezettingsmacht was erop uit om haar Groot-Germaanse idealen ingang te doen vinden in de Germaanse bezette gebieden. In Nederland had de medewerker van de *SS-Ahnenerbe*, Hans Schneider, vanaf augustus 1940 alles in het werk gesteld om dat te bewerkstelligen, waarbij hij de reeds bestaande activiteiten op het gebied van de volkskunde wilde centraliseren onder de paraplu van de in het najaar van 1940 opgerichte Volkse Werkgemeenschap (in 1942 omgedoopt tot Germaanse Werkgemeenschap Nederland). Dat ging onder meer gepaard met de creatie van het populair-wetenschappelijke maandblad *Hamer*. Naast de particuliere initiatieven, die zich op het terrein van de volksdans, volkszang en folklore hadden ontwikkeld, probeerde hij ook gevestigde academici die zich op het terrein van de volkskunde bewogen bij de Volkse Werkgemeenschap en haar blad te betrekken. Niet zonder succes, zoals de bijdragen van onder meer de wetenschappelijk vermaarde hoogleraar Jan de Vries laten zien. Nadat Schneider op deze manier in Nederland een basis had gelegd voor een actieve *Volkstumpolitik*, werd hij in juni 1942 naar Vlaanderen uitgezonden om ook daar een Germaanse Werkgemeenschap op te richten⁴³. In Vlaanderen lag de situatie echter een stuk gecompliceerder, gezien de sterk ontwikkelde Vlaamse beweging en het wijdverspreide rooms-katholicisme. Vooral dit laatste stond de doelstelling van de antikatholieke Schneider in de weg.

Schneider begon – net als hij dat eerder in Nederland had gedaan – met een inventarisatie van alle *Volkstum*-activiteiten in Vlaanderen die hij eventueel kon gebruiken voor de uitbouw van de Werkgemeenschap⁴⁴. Hij kwam daarbij in contact met Eugeen Verstraete, één van de stichters van het Vlaams Instituut voor Volksdans en Volksmuziek (VIVO). Deze vereniging, gesticht in 1935, hield zich bezig met volksdans, volkszang, huismuziek en leenspel⁴⁵. Het VIVO wenste nadrukkelijk neutraal te zijn. Vanuit die positie had de vereniging er geen moeite mee op te treden op politieke manifestaties variërend van de DeVlag, het VNV en het Nationaal Socialistische Jeugdverbond (NSJV). Dit had overigens in 1938 geleid tot het vertrek van een socialistische groep uit het VIVO, nadat onenigheid was gerezen over de gevoerde neutraliteitspolitiek, die volgens hen in de praktijk neerkwam op steun aan Nieuwe Orde-groeperingen⁴⁶. Voor de SS vormde die neutrale opstelling van het VIVO een hindernis om de organisatie direct bij haar cultuurpolitiek te betrekken. Het was geen éénduidig Duits- of Germaansgezinde

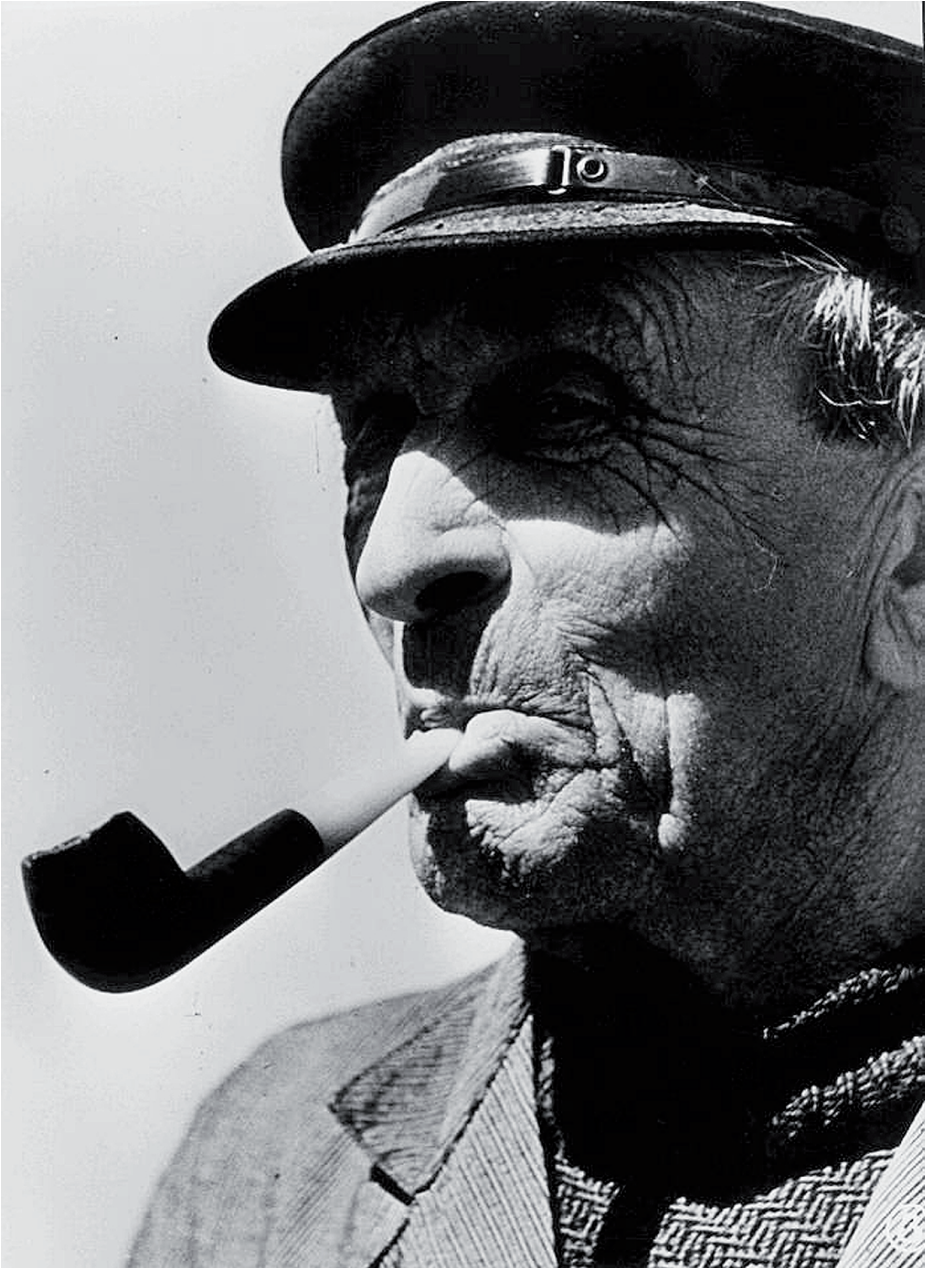
43 Tätigkeitsbericht von Dr. Hans Schneider, 28.10.1942, 3p. (BA, NS 21, nr. 930).

44 Bericht über meine Reise nach Flandern vom 4.-10. Juni 1942, p. 1 (BA, BDC, *Ahnenerbe. Hans Schneider*).

45 AN STEPPE, VIVO. *Het Vlaamsch Instituut voor Volksdans en Volksmuziek (1935-1945). Het ontstaan van de volksdansbeweging in Vlaanderen*, Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KUL, 1998; zie ook MIEKE VAN DOORSELAER, *Vrije jeugdbeweging, volksdansbeweging en jeugdherbergen in Vlaanderen (1918-1940)*, Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, RUG, 1980; PAUL BÉATSE & MIEKE VAN DOORSELAER, "Vlaamsch Instituut voor Volkskunst (VIVO)", in *NEVB*, p. 3376-3377.

46 AN STEPPE, *op.cit.*, p. 21-24.

Volkkunde en Germaanse cultuurpolitiek

• Rassenkunde op zijn Vlaams : een tweeëntachtigjarige visser.
(Foto SOMA)

organisatie. Bepaalde segmenten van de beweging waren uitgesproken Groot-Nederlands of Diets georiënteerd. Schneider werd zelfs gewaarschuwd best geen contact te zoeken met VIVO-leider Edgard Wouters, die er Dietsse idealen op nahield. Niet zo Verstraete, die aan Schneider verklaarde eerder Groot-Germaans te denken⁴⁷. De *SS-Obersturmführer* bleek vooral geïnteresseerd in VIVO omwille van zijn orgaan *De Speelman*. Dit tijdschrift verscheen in een oplage van 1.500 exemplaren en werd op 150 scholen verspreid. Volgens Verstraete waren een aantal leden, studenten, zelfs bereid om de organisatie in Duitsland uit te bouwen⁴⁸. Waarom Schneider zo graag de organisatie wilde betrekken in zijn plannen, ligt voor de hand: “*Damit können wir den Versuch machen, mehrere tausend aufgeschlossene Menschen in Flandren mit unserer Arbeit (van de SS, ndva) vertraut zu machen und sie ihr langsam zu gewinnen*”⁴⁹.

Schneider was ook geïnteresseerd in het *Deutsche Institut* te Brussel, opgericht in april 1942. Het *Deutsche Institut* was het geesteskind van Franz Petri en Werner Reese, cultuurreferenten van de Duitse *Militärverwaltung* in België. De bedoeling was een zuiver wetenschappelijk centrum op te richten dat zich bezighield met de coördinatie van de gastprofessoraten, het financieren van studiebeurzen voor studenten, boekenruil en het uitgeven van een eigen tijdschrift. Volgens Petri en Reese moest de instelling “*zielbewust für Deutschland werben, nicht in erster Linie durch bewusste Propaganda, sondern durch die werbende Kraft die in der lebensnahen wissenschaftlichen und kulturellen Leistung als solche liege*”. Petri ging ervan uit dat het politieke doel, de verspreiding van het Groot-Germaanse gedachtegoed, ook kon worden gerealiseerd via objectief wetenschappelijk onderzoek⁵⁰. Op 5 juni 1942 ontmoette Schneider Kurt Tackenberg en Erich Röhr, beiden als Duitse gastprofessoren verbonden aan de Gentse universiteit. Tackenberg was een archeoloog uit Bonn, die enkele weken voordien aan het hoofd van het *Deutsche Institut* was gekomen. Hij lichtte Schneider in over zijn plan om Clemens Trefois in de nabije toekomst aan zijn instelling te binden en dat in het vooruitzicht van een doctoraat onder leiding van Röhr. Volgens het verslag van Schneider ging Tackenberg nog een stap verder en beloofde hem het Instituut ter beschikking van de SS te stellen. Trefois kon dan vanuit het *Deutsche Institut* voor de nog op te richten Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen werken. Dit opzet speelde volledig in de kaarten van Schneider, die zinnens was rond Trefois “*langsam eine Gruppe [zu] bilden, die eine ähnliche Funktion in Flandern ausüben kann wie die Volksche Werkgemeenschap in den Niederlanden*”. Schneider was ervan overtuigd dat Trefois de stap naar het *Institut* zou

47 Verstraete was doctor in de natuurwetenschappen en in zijn jonge jaren leider van Morgendauw, een jeugdgroep in de geest van de *Wandervogel*. Hij stond ook aan de wieg van de Vlaamse Jeugdherbergcentrale en in 1935 stichtte hij samen met Edgard Wouters VIVO. Vóór de Duitse inval was hij geheim lid van het VNV, daarna gewoon lid. Zie FRANZ DENYS & NICO WOUTERS, “Verstraete, Eugene”, in *NEVB*, p. 3287.

48 Bericht über meine Reise nach Flandern vom 4.-10. Juni 1942, p. 7 (BA, BDC, *Ahnenerbe. Hans Schneider*).

49 *Tätigkeitsbericht von Dr. Hans Schneider*, 28.10.1942, p. 2 (BA, NS 21, nr. 930).

50 MARNIX BEYEN, *op.cit.*, p. 233-238.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

zetten. Vóór zijn vertrek naar België had Schneider in mei 1942 al aan het *SS-Hauptamt* in Berlijn voorgesteld om Trefois maandelijks een bedrag van 250 tot 300 Duitse marken te betalen, wat meer dan een verdubbeling was van zijn wedde als klerk aan de Gentse universiteit, waar hij zich onledig hield met “*nebensächlichen Arbeiten*”. De beurs zou worden betaald door de *Dienststelle SS-Brigadeführer Jungclaus*. Daarnaast wist Schneider van Röhr dat Trefois, zo hij geen lid was van de Algemene-SS Vlaanderen, dan toch “*ihren Gedankengängen zumindest innerlich sehr nahe [steht]*”⁵¹.

Net zoals Petri het *Deutsche Institut* wilde uitbouwen tot een gereputeerd wetenschapscentrum, was ook Schneider op zoek naar ‘ernstige’ wetenschappers voor de Germaanse Werkgemeenschap. Zowel Petri als Schneider waren ervan overtuigd dat ernstige wetenschap en een specifiek politieke invalshoek elkaar niet in de weg hoefden te staan. Integendeel, het zou de buitenwereld overtuigen van de legitimiteit van het nationaal-socialistisch en Groot-Germaans streven.

Hoewel Paul De Keyser als docent volkskunde aan de universiteit van Gent was verbonden, liet Schneider zijn oversten weten dat hij hem niet echt bruikbaar achtte voor zijn plannen. De Keyser was, volgens de *Ahnenerbe*-medewerker, “*wissenschaftlich als nicht sehr ernst zu nehmend beurteilt*”, al lijkt het waarschijnlijker dat zijn connecties met de vrijmetselarij een obstakel vormden⁵².

Schneider kon echter nog andere wetenschappers aanspreken om de Werkgemeenschap te bevolken. Zo was er Roger Soenen, professor antropologie en rassenkunde in Gent. Soenen was actief in de Werkgemeenschap voor Rassenkunde, een werkgroep opgericht in de schoot van het *Maandblad voor Volksche Opvoeding*. Verder was Schneider ook geïnteresseerd in Emiel Vercammen, die zich - evenwel zonder wetenschappelijke opleiding - bezig hield met “*volkskundlichen und sippenkundlichen Fragen*” en bovendien lid was van de Algemene-SS Vlaanderen. Vercammen was ook leider van de Werkgemeenschap voor Germanenkunde verbonden aan het tijdschrift *De Grondslag*⁵³.

In de zomer van 1942 zat de prospectie van Schneider erop. Na zijn succes in Nederland met de Volksche Werkgemeenschap, trachtte hij nu ook in Vlaanderen de Groot-Germaanse cultuurpolitiek van de SS op het terrein vorm te geven. Schneider’s Groot-Germaanse oriëntatie zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat hij nooit heeft getracht het bestaande tijdschrift *Volkskunde* bij zijn plannen te betrekken. *Volkskunde*

51 Tätigkeitsbericht von Dr. Hans Schneider, 28.10.1942, p. 2 (BA, NS 21, nr. 930); over het loon van Trefois correspondeerde Schneider met *SS-Sturmbannführer* Dr. Riedweg. Zie brief van H. Schneider aan *SS-Sturmbannführer* Dr. Riedweg, 14.5.1942 (BA, BDC, *Ahnenerbe*. Hans Schneider).

52 *Idem*, p. 2. Eerder had Schneider in Nederland de nationaal-socialistisch “*angehauchte*” F.E. Farwerck eveneens “*rücklichtslos*” naar de zijlijn geschoven vanwege diens vrijmetselaarsverleden.

53 Bericht über meine Reise nach Flandern vom 4.-10. Juni 1942, p. 2-7 (BA, BDC, *Ahnenerbe*. Hans Schneider).

was sinds 1936 immers een Vlaams-Nederlandse publicatie die dus niet enkel qua inhoud, maar ook qua structuur en werking Groot-Nederlands was georiënteerd. Opvallend is evenwel dat ook Jan De Vries sinds 1936 deel uitmaakte van de hoofdredactie; later kleeft hij een duidelijk Groot-Germaans perspectief aan en werd in 1943 lid van de SS in Nederland werd. Schneider was erin geslaagd De Vries te engageren als auteur in de Nederlandse *Hamer*, het Groot-Germaanse maandblad uitgegeven door de Volkse Werkgemeenschap. De Vries' Groot-Germaanse positie zorgde overigens nooit echt voor problemen binnen het tijdschrift *Volkskunde* dat gedurende de bezetting bleef verschijnen. Ook Maurits De Meyer werd, om niet gekende redenen, niet benaderd door Schneider. De Meyer was nochtans voor de bezetting een belangrijke gesprekspartner voor de *Rheinische Forschungsgemeinschaft* én een toonaangevende figuur in de Vlaamse volkskundige wereld.

VI. De Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen : een mantelorganisatie van het SS-Ahnenerbe

Een enthousiaste Schneider tekende eind juni 1942 het plan voor zijn oversten uit. Op basis van zijn bezoek was hij ervan overtuigd “*daß eine kulturelle Arbeit des SS auch in diesem Raum [Vlaanderen, nvda] aufzubauen möglich sein wird (...)*”. Toch voorspelde de SS-Obersturmführer dat het allemaal niet zo van een leien dakje zou lopen aangezien “*der Flame sehr individualistisch veranlagt ist und sich gerne in kleine Gruppen und Vereinen abschließt*”. Daarom achtte Schneider het onmogelijk om van bij de start een eenheidsvereniging, naar het model van de Volkse Werkgemeenschap in Nederland, op poten te zetten. Hij zag meer in een overkoepelende organisatie met een dagelijkse leiding die de bestaande tijdschriften en kringen zou steunen. Met die bedoeling zou een *Germanische Arbeitsgemeinschaft Flandern* opgericht worden. Deze organisatie moest voor de buitenwereld duidelijk gescheiden functioneren van de door de SS gecontroleerde DeVlag.

Ook diende dringend op zoek te worden gegaan naar een uitgeverij die in opdracht van de *Arbeitsgemeinschaft* allerlei publicaties kon verzorgen. Hij dacht daarbij op de eerste plaats aan VIVO, het *Maandblad voor Volksche Opvoeding* en *De Grondslag*. Via *De Speelman* van VIVO wilde Schneider invloed uitoefenen op een aantal scholen en hun lerarenkorpsen. Bij al deze organisaties “*war im Grunde auch die Bereitwilligkeit vorhanden*” om samen te werken met de Germaanse Werkgemeenschap, aldus Schneider.

Het was dus zaak om zo snel mogelijk concrete steun te bieden, ondermeer door in samenspraak met de *Militärverwaltung* het nodige papier voor deze tijdschriften te verzekeren⁵⁴. Toch stuitte Schneider ook op de nodige weerstanden. Vooral zijn plannen

⁵⁴ Aktenvermerk, 20 juni 1942, 2 p. (BA, BDC, *Ahnenerbe*. Hans Schneider).

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

voor de uitgave van een Vlaamse versie van het Nederlandse tijdschrift *Hamer* werden – met het oog op Groot-Nederlandse sentimenten – met enige reserves ontvangen. Maar Schneider slaagde erin de voordelen van een losse samenwerking met de ervaren Nederlandse redactie van *Hamer* het zwaarst te laten doorwegen. In oktober was de stichting van de Werkgemeenschap nog een kwestie van dagen. De begroting en de personeelsbezetting waren rond. Schneider omschreef de opdracht van de nieuwe SS-organisatie als volgt : “*Ihr Arbeitsziel ist die Herausarbeitung der germanischen Grundlagen und Grundwerte des flandrischen Raumes und die Bewußtmachung dieser Grundlagen und Grundwerte bei den Flamen durch entsprechende Verbreitung*”⁵⁵. Schneider benadrukte dat de Werkgemeenschap in Vlaanderen, net als eerder in Nederland, uitermate voorzichtig en terughoudend te werk moest gaan. Voorkomen moest worden dat zij zich te sterk met de SS verbond, gezien het negatieve imago dat deze organisatie met zich meedroeg. Dit laatste was volgens hem te wijten aan de éézijdige associatie van de beweging met een verduitsingspolitiek, die in de bezette landen de nodige weerstand opriep. Zelf had Schneider zich steeds tegen een verduitsingspolitiek verzet, ook in Nederland. Het ging om de integratie van Vlaanderen en Nederland binnen een Groot-Germaans Rijk en niet om een onderschikking van de bezette Germaanse landen binnen een Groot-Duits Rijk.

Deze opzet wordt mooi geïllustreerd door de financiële operaties van de Werkgemeenschap. De antikatholieke Schneider zorgde ervoor dat VIVO, maandelijks 8.000 Belgische frank ontving van de Werkgemeenschap, genoeg voor de dekking van alle kosten. Op die manier kon hij deze organisatie van de SS afhankelijk maken, zonder dat het geld rechtstreeks van de SS kwam. Verstraete, één van de stichters van VIVO, werd ook één van de stichters van de Werkgemeenschap. Vercammen werd samen met Trefois, die wetenschappelijk adviseur was, verantwoordelijk voor het volkskundige tijdschrift van de Werkgemeenschap. Soenen werd voorzitter en Vercammen zaakgelastigde. Op die manier was het evenwicht in de leiding van de Werkgemeenschap duidelijk : één VIVO-leider, één medewerker van het *Deutsche Institut* en twee SS'ers.

Schneider hoopte met een maandelijks periodiek en andere publicaties de SS-ideeën op grote schaal in Vlaanderen te verspreiden. De administratie rond *Hamer* zou verzorgd worden door de uitgeverij De Burcht. Bovendien zou De Burcht ook boeken en brochures verzorgen die aansloten bij de uit te dragen Germaanse boodschap⁵⁶.

Op 4 december 1942 was het zover. Op een vergadering in Gent werd de Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen gesticht⁵⁷. In de statuten van de nieuwe organisatie

55 Tätigkeitsbericht von Dr. Hans Schneider, 28.10.1942, p. 1-2 (BA, NS 21, nr. 930).

56 *Idem*, p. 1-3.

57 Heel wat auteurs situeren verkeerdelijk de oprichting van de Werkgemeenschap in de “zomer van 1943”. De meeste van hen schreven de fout over uit Herman Van de Vijver, *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, (Kapellen, 1990). Nochtans is het duidelijk dat de Werkgemeenschap nog vóór januari 1943 werd opgericht. Het eerste nummer van *Hamer* verscheen immers in januari 1943.

stond zoals de SS-*Obersturmführer* had voorzien geen enkele verwijzing naar de SS. De Germaanse opdracht werd in vage termen omschreven: “De vereeniging stelt zich ten doel het volksche wezen van Vlaanderen te onderzoeken, te beschermen en de kennis ervan te verspreiden. Deze opsomming kan geenszins als beperkend worden opgevat. Derhalve zal de vereeniging haar doel nastreven, o.m. door het vormen van werk- en studiegroepen, door het stichten, drukken, uitgeven en/of verkoopen van bladen, tijdschriften en boeken, vlugschriften e.d.”⁵⁸. In januari 1943, een kleine maand na de stichtingsvergadering, verscheen het eerste nummer van de Vlaamse versie van het tijdschrift *Hamer*.

Soenen opende, als voorzitter, het eerste nummer met een opmerkelijke bijdrage. Meteen kwam het spanningsveld aan de oppervlakte tussen de cultuurpolitieke ideeën van de SS en de uitvoering daarvan door de Vlaamse medewerkers. *Hamer* zou vooral aandacht hebben voor de historische “Vlaamse eigenheid”, die niet enkel gebaseerd was op traditie maar ook op nieuwe waarden “die van een verstrekkende beteekenis zijn voor het verder behoud onzer in de Germaansche levensruimte thuishoorende eeuwig hoog en onaanastbaar te houden Vlaamsche kultuur”⁵⁹. Blijkbaar wilde Soenen waarschuwen voor een al te imperialistische politiek van de SS, wat hem niet echt in dank werd afgenomen. In de zomer van 1944 werd hij als voorzitter vervangen door historicus en SS-lid Robert Van Roosbroeck. Bij de beoordeling van Soenens demarche dient rekening te worden gehouden met de kerende krijgskansen van Hitlers troepen⁶⁰. In 1943 was een Duitse overwinning al niet meer zo evident als in de loop van 1940 en 1941.

Ook Trefois schreef in het eerste nummer een bijdrage over “De Vlaamsche boerderijarchitectuur en haar Oud-Germaansche bouwelementen”. In feite behandelde hij hetzelfde thema als in zijn eerdere bijdrage in *De Vlag* en benadrukte vooral het bestaan van een oertype waaruit alle Germaanse boerderijen zich ontwikkelden. Hij verzette zich tegen het beeld van de Germanen als barbaren en noemde de vroege behuizingen staaltjes van een “geperfectioneerde techniek”: “Deze woningen moeten dus geheel anders geweest zijn dan de niet de minst gerieflijkheid biedende tent- of bijkorfvormige hutten, waarover onze schoolboeken zo graag spreken...”⁶¹. Tenslotte schreef ook Verstraete een bijdrage over “Vlaamsche Sibbeteekens in den Geuzentijd”.

Deze drie artikels waren de enige Vlaamse bijdragen in het eerste nummer, de rest van de bladzijden werd gevuld met eerder verschenen artikels uit de Nederlandse versie van

58 Standregelen Germaansche Werkgemeenschap Vlaanderen, *Belgisch Staatsblad*, 4.12.1942 (SOMA, *Archief van de Germaansche Werkgemeenschap Vlaanderen*).

59 ROGER SOENEN, “Een woordje vooraf”, in *Hamer*, nr. 1, 1943, p. 3.

60 MARNIX BEYEN, *op.cit.*, p. 203-204.

61 CLEMENS V. TREFOIS, “De Vlaamsche boerderijarchitectuur en haar Oud-Germaansche bouwelementen”, in *Hamer*, nr. 1, 1943, p. 4-7.

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

• Rassenkunde op zijn Vlaams : een boerin uit het Waasland.
(Foto SOMA)

het tijdschrift *Hamer*. De overname van artikelen uit de Nederlandse *Hamer* vormde een constante in de twee jaargangen die van de Vlaamse *Hamer* verschenen. Bovendien werd de Vlaamse versie volledig in Nederland geconcipeerd en gedrukt. Het was de Nederlandse redactie die het uitzicht én een groot deel van de inhoud van de Vlaamse *Hamer* bepaalde. Enkel de vele illustraties gaven het tijdschrift een Vlaams karakter. Nochtans lag het in de oorspronkelijke bedoeling van Schneider om ook in Vlaanderen een zelfstandig tijdschrift op de markt te brengen. Maar de redactie van *Hamer* slaagde er niet in om erkende wetenschappers aan te trekken, Trefois en de Gentse archeoloog Robert De Maeyer niet te na gesproken. Daardoor bleef de Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen niet meer dan een vereniging in de marge.

VI. Een Institut für Volkskunde als tegenhanger voor het Deutsche Institut

Naast een weinig succesvol tijdschrift was er nog meer dat niet spoorde met de ambitieuze plannen van Schneider. Ook de samenwerking met het *Deutsche Institut* ging niet door. Tackenberg, directeur van het *Institut* en door de SS voorbestemd als toekomstig leider van het *Ahnenerbe* in Vlaanderen, nam in 1943 ontslag omwille van gezondheidsredenen. Zijn opvolger, romanist Walter Mönch, was de SS niet echt genegen. In juni 1943 vergaderden de nieuwe *Ahnenerbe*-leider in Vlaanderen dr. Augustin, Schneider en de Vlaamse DeVlag-leider Jef Van de Wiele over een op te richten *Institut für Volkskunde*. Van de Wiele bekloeg zich over het *Deutsche Institut*: “*Auf keinen Fall ginge vom Deutschen Institut eine Haltung aus, die auch nur irgendwie dem Reichsgedanken oder der germanischen Verbundenheit diene*”⁶². Het nieuwe *Institut für Volkskunde* was dan ook bedoeld om gestalte te geven aan die Germaanse verbondenheid en de Groot-Germaanse Rijksgedachte, en zou verbonden worden aan de Gentse universiteit. Het grote struikelblok bij deze plannen bleek niet zozeer de financiering, die ondermeer door de DeVlag zou gebeuren, maar het vinden van een geschikte leiding voor de nieuwe instelling. De drie onderhandelaars waren het erover eens dat Trefois een geschikte figuur was voor het nieuwe volkskunde-instituut, maar dan moest hij eerst zijn doctoraat behalen. Een erkend wetenschapper aan het hoofd was cruciaal voor de uitstraling en de ernst van het *Institut für Volkskunde*, en derhalve voor de kracht waarmee de Rijksgedachte verbreid kon worden. Ondanks de relatief concrete plannen, bleef het *Institut* echter dode letter.

Het enige terrein waarop de Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen toch een beperkt succes boekte, was via haar uitgeverij De Burcht. Deze slaagde erin op korte termijn een reeks volkskundige publicaties op de markt te brengen. Eén van die boeken was de naar het Nederlands vertaalde uitgave van een oorspronkelijk in het Frans gepubliceerd werk van de in 1931 overleden anarchistische Antwerpse volkskundige Emile Van Heurck.

62 Vermerk van het Besuch bei Dr. van der Wiele, 8.6.1943 (SOMA, Dossier J. Van de Wiele, nr. AA535).

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

Het voorwoord was van de hand van Paul De Keyser, de enige keer dat de door de SS genegeerde volkskundige een bijdrage leverde aan een project van de Germaanse Werkgemeenschap⁶³. Ondanks de recuperatie van Van Heurck door de Werkgemeenschap, kan de publicatie bezwaarlijk worden afgedaan als Groot-Germaanse propaganda. Integendeel, in zijn inleiding benadrukt De Keyser het belang van Van Heurcks onderzoek voor de kennis van “de ziel van het Vlaamsche Volk”. Nergens wordt er ook maar één toespeling gemaakt op een eventueel Germaans bewustzijn⁶⁴. Deze publicatie illustreert de strategie die de SS hanteerde om haar ideeën op het terrein van de volkskunde te verspreiden. De beweging had, gezien de vijandigheid die er tegenover haar bestond, geen enkel belang bij een agressieve politieke propaganda die onvermijdelijke weerstanden zou oproepen. Zij had er meer belang bij de organisaties via de welke zij haar Groot-Germaanse cultuurpolitiek trachtte ingang te doen vinden, te positioneren als gezaghebbend.

Intussen ging het niet voorspoedig met de Vlaamse editie van *Hamer*. Op zijn hoogtepunt telde het maandblad bijna 1.800 abonnees. Waarschijnlijk was het merendeel van hen op één of andere manier verbonden met de SS. De verkoop van losse nummers liep in de loop van 1943 sterk terug. Een steeds groter aantal nummers verdween in de reserve⁶⁵. Nooit is *Hamer* erin geslaagd een breed lezerspubliek te bereiken. Enkel in 1944 leek de Werkgemeenschap er met een grote tentoonstelling in te slagen haar Groot-Germaanse boodschap ook buiten de traditionele SS-kringen te verspreiden. De tentoonstelling Germaans Erfgoed reisde van Gent over Antwerpen naar Brussel. In een intern verslag dat de werkelijkheid misschien gunstiger voorstelde dan ze was, rapporteerde Augustin dat ook “*flämischer Professoren und Studenten, auch solcher, die allgemein als nicht deutschfreundlich bekannt waren*” een bezoek brachten. Evenwel besteedde Augustin de laatste maanden ook heel wat energie aan een ander project: het voorbereiden van vluchtwegen voor medewerkers én archief van de Werkgemeenschap na de bevrijding van België⁶⁶.

VIII. Tot besluit

Met de geallieerde invasie in september 1944 kwam een einde aan de werking van de Germaanse Werkgemeenschap en de publicatie van het Groot-Germaanse maandblad *Hamer*. Dat brengt ons terug naar de vraag in hoeverre diverse Duitse organisaties, en

63 EMILE H. VAN HEURCK [met een voorwoord van Paul De Keyser], *De Vlaamsche volksboeken*, (VOLKSERF-REEKS 1), Brussel, 1944, 213 p.

64 *Idem*, p. XIII.

65 De Burcht: Etat *Hamer* am 26 august 1944 (BA, NS21, nr. 930).

66 Jahresbericht van het Ahnenerbe. Germanische Wissenschaftseinsatz. Dienststelle Flandern o.l.v. Dr. Augustin, 17.11.1944, 13 p. (BA, NS21, nr. 930).

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

dan vooral de *SS-Ahnenerbe*, er zijn in geslaagd de volkskunde in Vlaanderen te betrekken bij hun Groot-Germaanse cultuur- en wetenschapspolitiek.

In het voorgaande werd duidelijk dat opvattingen over culturele verwantschap tussen Duitsland, Nederland en Vlaanderen al ver voor het nationaal-socialisme tot uitdrukking kwamen. Zij vormden een basis voor internationale wetenschappelijke uitwisselingen, zonder dat dit met een streven naar staatkundige eenheid, laat staan met een racistische uitsluitingspolitiek gepaard hoefde te gaan. Dat gold bij uitstek voor het terrein van de volkskunde, waar noties over het “volkseigene”, de “volksaard”, het “stamverwante” en een “oer-Germaanse” herkomst als vanzelfsprekend opgeld deden en deel uitmaakten van het gangbare wetenschappelijke vertoog. Na 1933 werden dergelijke noties en contacten door de nationaal-socialisten aangewend om hun streven naar een Groot-Germaans Rijk ingang te doen vinden in Noord-West Europa. Dat gebeurde voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vooral via erkende wetenschappelijke kringen, waarbij de Duitse volkskunde-atlas een prestigieus aanknopingspunt bood.

Met hoeveel succes de nationaal-socialistische autoriteiten een Groot-Germaans perspectief buiten Duitsland geldend wisten te maken is moeilijk te zeggen, vooral omdat de volkskunde in Vlaanderen en Nederland een jonge, nog nauwelijks geïnstitutionaliseerde wetenschap was. Naast een grote groep bevlogen verzamelaars die zich – vanuit een conserveringsgedachte – inzetten voor het behoud van het “volkseigene”, waren er slechts weinig academisch geschoolde onderzoekers actief op het terrein van de volkskunde. Dat weerhield Hans Schneider, die zich tot gangmaker van de *SS-cultuurpolitiek* in Nederland en Vlaanderen opwierp, er niet van er alles aan te doen om het volkskundige veld in Vlaanderen te overtuigen van het Groot-Germaanse paradigma.

Maar ook hij werd geconfronteerd met de complexe Vlaamse problematiek. Ten eerste valt op dat Schneider en de *SS-Ahnenerbe* wachtten tot in de zomer van 1942 om in navolging van de *Volkstumpolitik* in Nederland – die daar reeds onmiddellijk na de Duitse inval op gang kwam – ook in Vlaanderen een overkoepelende organisatie en een verwant maandblad op te starten. Deze vertraging kan ingegeven zijn door het gegeven dat Nederland niet zo iets kende als een gespleten identiteit, terwijl België wel werd geconfronteerd met een nationaliteitenkwestie. Voor de bezettingsautoriteiten was vooral de positie van Wallonië bij het begin van de bezetting nog niet scherp gesteld : behoorde Wallonië nu tot de Germaanse of Romaanse cultuurruimte ? De communautaire kwestie versterkte ook nog eens het Groot-Nederlandse gevoel dat sterker leefde bij de Vlaamse volkskundigen dan bij hun Nederlandse collega’s en dat een belemmering kon vormen voor een Groot-Germaanse oriëntatie. Verder kan het ook zijn dat de antikatholieke Schneider eerst het protestantse Noorden wilde organiseren alvorens naar het overwegend katholieke Vlaanderen te trekken. Bovendien stond de inbedding van de volkskunde in de academische- en overheidsstructuren verder in Nederland dan in België. Wat er ook van dit alles zij, toen Schneider in 1942 in Vlaanderen

Volkskunde en Germaanse cultuurpolitiek

een actieve politiek ontwikkelde waren de krijgskansen reeds duidelijk gekeerd en was de bereidheid tot engagement veel kleiner dan twee jaar eerder, aan het begin van de bezettingstijd in Nederland.

In vergelijking met Nederland was de volkskundige spoeling in Vlaanderen dunner. De gevestigde academicus Paul De Keyser had zich, vooral omwille van zijn logelidmaatschap, bij de bezetter verbrand en werd veroordeeld tot een rol in de marge. Bovendien twijfelde de SS-*Ahnenerbe* ook aan zijn wetenschappelijke kwaliteiten. Nochtans wijst zijn pleidooi voor een op rassentheorieën gesteunde volkskunde, evenals zijn hartelijke ontvangst van Duitse gasthoogleraren tijdens de bezetting, op een sterke oriëntatie op het nationaal-socialisme. Clemens Trefois was (nog) geen academisch geschoolde volkskundige, maar had zich als autodidact een reputatie verworven op het terrein van de hoevebouw. Schneider wilde hem dan ook een vooraanstaande rol geven in de vormgeving van een Groot-Germaanse cultuurpolitiek in Vlaanderen, op voorwaarde dat Trefois een academische graad behaalde. Voor wat betreft de representatie van de Groot-Germaans georiënteerde volkskunde bij een brede laag van de bevolking, wilde Schneider vooral samenwerken met het VIVO. Hij maakte de organisatie financieel

- In de Normaalschool te Brugge wordt tijdens de oorlogsjaren aan de toekomstige leraressen ook het kantklossen bijgebracht. Het Brugse kantklossen was één van de ambachten die in het Groot-Germaanse gedachtegoed symbool stonden voor het 'Germaanse' Vlaanderen. (Foto SOMA)

afhankelijk van de SS, zonder dat ze volledig Groot-Germaans was georiënteerd. Niet alleen waren de leden vooral katholiek, maar bovendien varieerde het politiek profiel van de vereniging van Vlaamsgezind, over Groot-Nederlands en Diets tot Groot-Germaans. De realisatie van het volkskundige maandblad *Hamer* en de oprichting van de Germaanse Werkgemeenschap in Vlaanderen moet, tegen alle praktische en politieke hindernissen in, dan ook zeker als een prestatie van Schneider worden gezien. *Hamer* kon echter nooit zonder de inbreng van Nederlandse artikels. Trefois slaagde er als Vlaamse eindredacteur niet in veel Vlaamse volkskundigen te bewegen tot een bijdrage in het fraai geïllustreerde tijdschrift. Nochtans bleef het Vlaams-Nederlandse tijdschrift *Volkskunde* wél verschijnen met *nota bene* Jan De Vries, één van de regelmatige auteurs in *Hamer*, als lid van de hoofdredactie. Dat toont nogmaals het onhoudbare van een stringente tweedeling tussen een wetenschappelijke en propagandistische volkskunde gedurende de bezettingsjaren.

Vooralsnog kan geconcludeerd worden dat het nationaal-socialisme een eind op weg was om de volkskunde te betrekken bij haar cultuurpolitieke streven naar een Groot-Germaans Rijk, zowel in Vlaanderen als in Nederland. Anderzijds kan worden gesteld dat in Vlaanderen de Germaanse Werkgemeenschap en *Hamer*, om uiteenlopende redenen, nooit echt een succesverhaal werden. Een directe impact op de volkskunde als wetenschap was er wel: de wetenschappelijke discussie over de gehanteerde begrippen als 'volk' en 'cultuur' raakte er nagenoeg door geblokkeerd. Ook de nederlaag van het Derde Rijk en het failliet van het nationaal-socialisme bracht daar niet direct verandering in teweeg. Vanwege hun collaboratie met de Duitse bezetter werden Clemens Trefois en Paul De Keyzer respectievelijk vervolgd en geschorst, maar hun reputatie op het gebied van de volkskunde werd er niet of nauwelijks door besmet. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat ruim een halve eeuw na datum nog altijd gesuggereerd kan worden dat de Vlaamse volkskunde door propagandistische krachten van buitenaf aangetast raakte, zonder dat dit leidde tot enige reflectie op de toen gangbare concepten die naadloos aansloten bij het 'volksche' en 'Groot-Germaansche' perspectief dat binnen het nationaal-socialisme opgeld deed.

* BARBARA HENKES is als post-doc onderzoeker verbonden aan het Meertens Instituut in Amsterdam en doceert aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij publiceerde op het gebied van vrouwen- en migratiegeschiedenis, *Oral History* en biografisch onderzoek, nationaal-socialisme en de betekenis van nationale identiteiten.

* BJÖRN RZOSKA studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent. Tot 1998 was hij als onderzoeker verbonden aan het departement geschiedenis van de UFSJA (Universiteit Antwerpen). Hij publiceerde op het gebied van de naoorlogse zuivering in Vlaanderen. Sinds kort is hij als stafmedewerker verbonden aan het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) en als docent cultuurbeschouwing aan de Hogeschool Zuyd (Toneelacademie Maastricht).